

Σέκτες στα Βαλκάνια.

Προβολές της «Βοσνιακής εκκλησίας» και του βογομιλισμού στο βοσνιακό Ισλάμ από το μεσαίωνα μέχρι σήμερα.

Η απόπειρα καταγραφής κάθε «αιρετικού» μεσαιωνικού κινήματος εγκυμονεί κινδύνους για τον ερευνητή καθώς αποτελεί ένα σύνθετο και δυσδιάκριτο εγχείρημα. Το βασικό πρόβλημα που καλείται να αντιμετωπίσει ο μελετητής έγκειται στη μονομέρεια των ιστορικών πηγών που – συχνά ως ιδεολογικά εξαρτώμενες – προσδίδουν αποσπασματικό χαρακτήρα ικανό να νοηματοδοτήσει, σε βάθος χρόνου, καινοφανή ιδεολογήματα, περιπλέκοντας έτι περαιτέρω την ανάλυση του ιστορικού γεγονότος. Κρίνουμε ότι το φαινόμενο του μεσαιωνικού αυτού κινήματος των *Βογομίλων*¹ επικαιροποιείται στις

¹ Στην Ανατολή τους συναντούμε ως Βογόμιλους, στη Δύση ως Παταρένους (Patareni) ή Καταρούς (Katari) ή Αλμπιζάνους (Albizani) ή ακόμα και Μπαμπούνους (Babuni). Πρβλ.σχετικά και Šanjek F., *Hrišćanstvo na Hrvatskom Prostoru, Pregled religiozne povijesti Hrvata* (7.-20. st.), *Kršćanska sadašnjost*, Zagreb 1996², σελ. 187. Ο Čedomil Mitrinović αναφέρει πως ο όρος patareni που συναντάται ευρέως στη Βοσνία πιθανότατα έλκει την καταγωγή του από τον ελληνικό όρο «καθαροί - čisti»· ωστόσο, δεν είναι επιστημονικά τεκμαρτή μια τέτοια ανάλυση. Mitrinović Č., *Naši muslimani*, Studija za orientaciju pitanja bosansko-hercegovačkih muslimana, Izdanje Biblioteke «Društvo», Beograd 1926, σελ. 15. Ακόμα και σήμερα ως απομεινάκια αυτής της ονοματοδοσίας ίσως θα πρέπει να ιδωθούν τα απαντώμενα επίθετα: Babunović, Babun κ.α. Πρβλ.

μέρες μας επιβεβαιώνοντας το ενδεχόμενο στρέβλωσης της αλήθειας, αναπαράγοντας ιστορικά στερεότυπα και συστρατεύοντας τον ιστορικό παράγοντα σε σύγχρονους εθνογενετικούς συνειρμούς².

Για τη θρησκευτικότητα των κατοίκων της Βοσνίας δεν μπορούμε να μιλήσουμε με απόλυτη βεβαιότητα, διότι οι πηγές της περιόδου αυτής είναι πραγματικά πενιχρές³. Για

επίσης για την παραγωγή της «Βογομιλικής Γραμματείας» Ευαγγέλου Η., Μεσαιωνική Γραμματεία των Σλάβων. Ιστορία και διαχρονική εξέλιξη, Θεσσαλονίκη 2013, 329-333.

² Ως ιστοριογραφικό θέμα η εμφάνιση των Βογομίλων και της «Bosanska crkva - Βοσνιακής (αιρετικής) εκκλησίας» τέθηκε μόλις στο πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα, από ιστορικούς διαφόρων θρησκευτικών ομολογιών, προκαλώντας το ζωηρό ενδιαφέρον της επιστήμης καθώς έφεραν στο φως της δημοσιότητας ένα πλούσιο βιβλιογραφικό υλικό. Πρωτεργάτης στην έρευνα αυτή ήταν ο κροάτης ιστορικός Jaroslav Šidak, με τη μελέτη του Problem «Bosanske crkve» u našoj historiografiji. Od Petranovića do Glušca, Zagreb 1937· του ίδιου μία συνολική θεώρηση, «Problem heretičke "crkve bosanske" u najnovijoj historiografiji, (1962-1975)», Historijski Zbornik, ετ. XXVII-XXVIII, 1974-1975, Zagreb 1976, 139-181. Θα επισημαίναμε επίσης τις μελέτες, οι οποίες ομολογουμένως στο σύνολό τους είναι πολλές και αξιολογες, όπως του Petranović B., Bogomili. Crkva bosanska i krstjani, Zadar 1867· επίσης του Dragojlović Dr., Kristjani i jeretička crkva bosanska, S.A.N.U., Beograd 1987· Šanjek Fr., Bosansko-humski kristjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem veku, Zagreb 1975. Στην αγγλόφωνη βιβλιογραφία βλ. τη μελέτη του John V. A. Fine., The Bosnian Church: a new interpretation: a study of the Bosnian Church and its place in state and society from the 13th to the 15th centuries, Columbia University Press, 1975· τέλος προβλ. την πανοραμική παρουσίαση του καθηγητή Čošković P., «Četvrt stoljeća historiografije o crkvi bosanskoj», Istorijska nauka o Bosni i Hercegovini u razdoblju 1990-2000, Sarajevo 2003, 31-54.

³ Čirković S., Istorija Bosne, ό.π., σελ. 51. Ο Čirković ισχυρίζεται ότι αν και ήταν σαφείς οι λατινικές αποστολές στη Βοσνία από ιεραποστόλους της Δύσης, τα αποτελέσματα ήταν φτωχά και μάλλον δεν έλκυαν το ενδιαφέρον της προσοχής των παπών.

το λόγο αυτό, η επιστήμη δυσκολεύεται να προσδιορίσει με ακρίβεια την περίοδο εμφάνισης των πρώτων οπαδών της γνωστικιστικής αίρεσης των Βογομίλων. Είναι βέβαιο, ωστόσο, ότι είναι ήδη γνωστή από τα τέλη του 9^{ου} αιώνα⁴. Η πιθανή κοιτίδα της κίνησης αυτής⁵ εντοπίζεται σε περιοχές

⁴ Ćirković S., *Istorija Bosne, (Istorija Srednjovekovne Bosanske Države), Srpska Književna Zadruga, Beograd 1964, σελ. 53.*

⁵ Στη βυζαντινή και ύστεροβυζαντινή περίοδο οι αναφορές είναι συχνές. Ο Μιχαήλ Ψελλός ήδη από τα μέσα του 11^{ου} αιώνα (1050) αναφέρεται ρητώς στην ακμάζουσα βογομιλική κοινότητα της Θράκης. Ψελλός Μ., *Περί ενεργείας δαιμόνων διάλογος*, P.G. 122, 819-822. Ο Ευθύμιος Ζιγαβηνός κάνει λόγο για τις αιρετικές λειτουργικές δοξασίες περί μυστηρίων της αίρεσης και για τη δράση του στα χρόνια του ιδρυτή της δυναστείας των Κομνηνών Αλεξίου του Α' (1081-1118). Θα προσθέταμε στο σημείο αυτό και τη μαρτυρία της ιστορικού Άννας Κομνηνής (1137-1148), η οποία κάνει επίσης λόγο για τη δράση των αιρετικών στην Κωνσταντινούπολη και τη διείσδυσή τους σε αριστοκρατικές οικογένειες. Κομνηνή Άννα, *Αλεξιάς*, P.G. 131,1176d. Έξ όλων αυτών φαίνεται ότι η αίρεση αντλούσε την καταγωγή της από τη Μικρά Ασία, από όπου πέρασε στη Χερσόνησο του Αίμου. Ο Vaso Glušač αποφαίνεται αρνητικά για τις παρατηρήσεις του Ζιγαβηνού. Θεωρεί πως οι περιγραφές και αναλύσεις του είναι περισσότερο προϊόντα επινόησης και λιγότερο αποτύπωση μιας πραγματικότητας. Glušač V., *Istina o bogomilima*, ό.π., 264-273. Ο Rački F., «Bogomili i patareni», *Borba Južnih Slovena za državnu neovisnost Bogomili i Patareni*, Beograd 1931, σελ. 358, εκφράζει τη βεβαιότητα ότι η κοιτίδα της αίρεσης βρισκόταν στη Βουλγαρία. Ωστόσο δε φαίνεται ως επικρατέστερο το επιχείρημα ότι γεννήθηκε και αναπτύχθηκε ο βογομιλισμός στο βουλγαρικό γεωγραφικό χώρο και τούτο διότι φαντάζει για τους μόλις τον 9^ο αιώνα νεοφώτιστους Βουλγάρους δύσκολη η κυοφορία θεολογικών και οργανωτικών δομών τέτοιων που να καταφέρουν να δημιουργήσουν υποδομές ομολογιακής πίστης. Καταλήγουμε στο πιθανό συμπέρασμα, λοιπόν, ότι έφτασαν από τα μοναστικά κέντρα της Ανατολής οι απόψεις αυτές, ζυμώθηκαν στο γεωγραφικό χώρο των εγκαταστημένων σλαβικών λαών στα βόρεια του Βυζαντίου, έγιναν αντικείμενο δομικής και θεολογικής επεξεργασίας και εν τέλει πήραν τη μορφή μιας αιρετικής ιδιοπροσωπίας από στοιχεία σλαβικής παράδοσης και μοναστικού εξ Ανατολών βίου.

της Εγγύς Ανατολής δίπλα σε αιρετικούς Παυλικιανούς με τους οποίους συχνά ταυτίζονται⁶. Οι δοξασίες τους μεταφερόμενες στα Βαλκάνια βρίσκουν πρόσφορο έδαφος στο βουλγαρικό και μακεδονικό χώρο, όπως μας διαβεβαιώνει ο λόγιος ιερέας *Ιωάννης Έξαρχος*, ο οποίος έζησε την εποχή του Χάνου Συμεών (827-893)⁷. Έτσι, στα τέλη του 12^{ου} αιώνα, παρουσιάσθηκε μία ολοκληρωμένη και σαφής εικόνα της θρησκευτικής αυτής κίνησης, που αργότερα συγχρωτίσθηκε με την περίφημη «*Ecclesia Bosnensis – Bosanska crkva – Βοσνιακή εκκλησία*»⁸.

Αντλούμε σημαντικές πληροφορίες από βυζαντινά

⁶ Για το περιεχόμενο της διδασκαλίας τους βλ. Ταρνανίδης Ι., *Ιστορία της Βουλγαρικής Εκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 2005², 44-47. Πρβλ. και τους σχολιασμούς για τις μανιχαϊστικές απόψεις που υπήρχαν στη βογομιλική αίρεση του Runciman St., *The Medieval Manichee, A study of the Christian Dualist Heresy*, Cambridge University Press 1947 (1999⁸).

⁷ Obolensky D., *The Bogomils, A study in Balkan Neo-Manichaeism*, Cambridge University Press, 1948, σελ. 89. Η αναφορά ότι «ο διάβολος είναι ο μεγαλύτερος υιός του Θεού» χρεώνεται στους Μανιχαίους αλλά εκφράζει χαρακτηριστικά δοξασία των βογομίλων. Πρβλ. Božilov Iv., «*Вѣдгarkoto bogomilstvo i negovite evropejski izmerenija*», *Fenomen «Krstjani» u Srednjovjekovnoj Bosni i Humu*, zbornik radova, Institut za Istoriju-Zagreb - Hrvatski institut za povijest, Zagreb Sarajevo, 2005, 105-129· πρβλ. και τη μελέτη του Čošković P., *Crkva Bosanska u XV stoljeću*, Institut za Istoriju, Zagreb 2005, 73-118.

⁸ Με το περιεχόμενο και την έκταση της αίρεσης αυτής διαφωνεί ο Vaso Glušac με τη μελέτη του «*Istina o bogomilima (Η αλήθεια για τους Βογόμιλους)*» καταλήγοντας στο συμπέρασμα πως οι Βογόμιλοι δεν ήταν τίποτα άλλο παρά μία «*kaluđerska mistifikacija srednjeg veka – μία καλογεργική απάτη των μεσαιωνικών χρόνων*». Glušac V., *Istina o bogomilima*, ό.π., σελ. 5. Να σημειωθεί επίσης πως στο παρόν άρθρο μας διαχωρίζουμε τη Βοσνιακή (αιρετική) εκκλησία από την επίσημη οργανωτική δομή του Σερβικού Πατριαρχείου στην περιοχή δηλαδή τη Βοσνιακή Εκκλησία. Κατά συνέπεια όταν γράφουμε Βοσνιακή εκκλησία εννοούμε την αιρετική εκκλησία.

χρονογραφήματα, τα οποία αναφέρουν πως ήδη από τα τέλη του 10^{ου} αιώνα ο τσάρος των Βουλγάρων Πέτρος (927-969), πληροφορούμενος τη συστηματική δράση αιρετικών στα όρια της δικαιοδοσίας του, απευθύνεται στον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Θεοφύλακτο (917-956),⁹ ζητώντας του διευκρινίσεις αλλά και βοήθεια για την αντιμετώπιση του ποιμαντικού αυτού προβλήματος. Αντηλλάγησαν δύο επιστολές ¹⁰ , οι οποίες δεν περιγράφουν απλώς τις στρεβλωμένες δοξασίες των αιρετικών, αλλά περιέχουν και δέκα τέσσερα αναθέματα εκ των οποίων άλλα βαρύνουν τους αιρεσιάρχες και άλλα νουθετούν προς την ενδεδειγμένη ατραπό της σωτηρίας των ψυχών.

Πάντως, η αίρεση αυτή έως τα τέλη του 15^{ου} αιώνα

⁹ Ο καθηγητής Ταρνανίδης Ι., *Ιστορία της Βουλγαρικής Εκκλησίας*, ό.π., σελ. 47, αναφέρει πως με την κίνησή του αυτή ο Βούλγαρος τσάρος «δεν χωράει αμφιβολία πως αγνόησε τη δική του ιεραρχία και στράφηκε προς την εκκλησία της Κωνσταντινούπολης για πνευματική βοήθεια». Στην ανάλυση δε που επιχειρεί ο καθηγητής Ταρνανίδης συνδέει το γεγονός με εσωτερικά εκκλησιαστικά ζητήματα της Βουλγαρικής εκκλησίας που έφεραν σε διάσταση ή δυσαρέσκεια τον τσάρο των Βουλγάρων με τον εκκλησιαστικό προκαθήμενο της Βουλγαρικής εκκλησίας. Πιθανότατα δε οι προστριβές τους σχετιζόνταν και με τον αναποτελεσματικό τρόπο με τον οποίον ο προκαθήμενος της Βουλγαρικής εκκλησίας αντιμετώπισε τους βογόμιλους.

¹⁰ Θεωρείται πιθανό, επειδή ο Πατριάρχης Θεοφύλακτος, υιός του αυτοκράτορα Ρωμανού Α' του Λεκαπηνού (920-944), δεν ασχολούνταν ιδιαίτερα με τα θεολογικά αλλά ούτε και με τα αρχιερατικά του καθήκοντα, οι επιστολές να ενεχυριάστηκαν από το πατριαρχικό περιβάλλον και να απηχούσαν απόψεις κάποιου έμπιστου επισκόπου ή θεολόγου. Περιγράφεται ουσιαστικά με ποιον τρόπο θα γίνεται η επάνοδος των αιρετικών που απαρνούνται τις κακοδοξίες, ποιες μέθοδοι θα χρησιμοποιούνται, ενώ παράλληλα συνιστάται η αποφυγή βίας εκ μέρους της Εκκλησίας ή άλλα παρόμοια μέσα. Πρβλ. Obolensky D., *Η Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, Η Ανατολική Ευρώπη, 500-1453*, τ. Α', (μτφ. Γ. Τσεβρεμέζ), Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 203.

είτε εξαρθρώθηκε είτε μετέθεσε τη δραστηριότητά της εκτός των ορίων της Βοσνίας¹¹. Φαίνεται λοιπόν ότι όποια κι αν ήταν η επιρροή της στα θρησκευτικά περιβάλλοντα που αναπτύχθηκε, έπαψε να αποτελεί σημαντικό παράγοντα στον κοινωνικό ιστό της Βοσνίας από τον 15^ο αιώνα και εξής. Οι περιηγητές ήδη από τον 15^ο αιώνα, εμφανέστερα όμως από τον 16^ο αιώνα, δεν αναφέρουν την ύπαρξη σημαντικής δράσης των αιρετικών παρά μόνο σε απομονωμένες οικογένειες χωρικών στη βοσνιακή ύπαιθρο, οι οποίες εξακολουθούν να διατηρούν στοιχεία από την «παλαιά αυτή πίστη»¹². Τούτο σημαίνει πως το επιχείρημα των μουσουλμάνων βοσνίων ιστορικών πως οι κατακτητές Οσμανλήδες βρήκαν πρόσφορο έδαφος στη Βοσνία εξαιτίας της προηγούμενης διάδοσης της αίρεσης των Βογομίλων δε μπορεί να ευσταθήσει.

Για να μπορέσουμε να αξιολογήσουμε επιστημονικά τα δεδομένα της θρησκευτικής αυτής σέκτας ως κοινωνικού μορφώματος, συνδέοντάς τα με το σύγχρονο φαινόμενο της

¹¹ Ο Glušać μάλιστα αναφέρει πως ούτε ο Κωνσταντίνος ο Πορφυρογέννητος (10^{ος} αιώνας) ούτε ο βαλκάνιος περιηγητής Venedikt Kuripešić (15^{ος} αιώνας) κάνουν λόγο για τους αιρετικούς αυτούς, ούτε άλλες λατινικές πηγές σύγχρονες ή μεταγενέστερες αναφέρουν την παρουσία αιρετικών βογομίλων κατά τον 15^ο αιώνα. Glušać V., *Istina o bogomilima*, ό.π., 245-289.

¹² Το επιχείρημα αυτό προτάσσει στις θέσεις του και ο Glušać V., *Istina o bogomilima*, ό.π., 127-195· επίσης Ćirković S., *Istorija Bosne*, ό.π., σελ. 321· βλ. Αθανασιάδης Αθ., «Η μεσαιωνική Βοσνία και ο περιηγητής Βενέδικτος Kuripešić (16^{ος} αιώνας)», *Fragmenta Hellenoslavica*, (1), 2013, 20-33, πρόκειται για ανακοίνωση στην 1^η Συνάντηση Ελλήνων Σλαβολόγων που διοργανώθηκε στη Θεσσαλονίκη στις 12 Μαΐου 2012 με θέμα «Προσεγγίσεις στη διαχρονική ελληνοσλαβική πνευματική επικοινωνία». Πρβλ. και τις λεπτομερείς θέσεις για το βίο και τη δράση της αίρεσης αυτής του καθηγητή Ćoškonjić P., *Crkva Bosanska u XV stoljeću*, Institut za Istoriju, Zagreb 2005, 217-227.

καινοφανούς εθνοθεωρίας του «*Bošnjaštvo - βοσνιασμού*»¹³, θα ήταν ενδεδειγμένο να εξετάσουμε την εμφάνισή της μέσα στο ιστορικο-κοινωνικό πλαίσιο της εποχής. Ήταν σαφές πως η γεωγραφική θέση της Βοσνίας την καθιστούσε άμεσο συνομιλητή της Δύσης αλλά και της Ανατολής. Αποτελούσε το γεωγραφικό σύνορο ανάμεσα στα δύο αυτά θρησκευτικά κέντρα και, κατά συνέπεια, γινόταν αποδέκτης των πνευματικών ρευμάτων που αναπτύσσονταν στους κόλπους των δύο αυτών ισχυρών μητροπολιτικών πόλων. Υπήρχαν ενδείξεις, με σοβαρότερη αυτή του μπάνου Kulin (1163-1204), σύμφωνα με τις οποίες η εκκλησιαστική τοπική κοινότητα, που ήταν ενταγμένη στη δυτική επισκοπή του Μπαρ, παρουσίαζε ελλείψεις συνοχής και αδυναμία πίστης, καθώς πολλοί πιστοί προσχωρούσαν στο κίνημα των Βογομίλων που ήδη είχε κάνει έντονη την παρουσία του¹⁴. Οι

¹³ Στα επόμενα κεφάλαια της εργασίας γίνεται εκτενής και συγκριτική αναφορά της σύγχρονης μουσουλμανικής εθνοθεωρίας του «βοσνισμού».

¹⁴ Επειδή υπήρξαν βάσιμες κατηγορίες ότι ο Kulin υπέθαλπε ομάδες αιρετικών - παταρένων, ίσως δε ο ίδιος να είχε αποδεχθεί την αίτηση, ο πάπας Ιννοκέντιος ο Γ' (1180) συνέπραξε με τον Ούγγρο βασιλιά προκειμένου να προστατευθεί το λατινικό εκκλησιαστικό πλήρωμα της Βοσνίας. Έτσι, διέταξε να εκδιωχθούν όσοι δεν επιστρέφουν «στον ορθό δρόμο», να μην εξαιρεθεί δε ούτε ο ίδιος ο μπάνος από την διαταγή αυτή. Ο Kulin (1203) τελικά αποκήρυξε τη διδασκαλία αυτή για να παραμείνει στην εξουσία και αποδέχθηκε την κηδεμονία της Ουγγαρίας. Ostrogorsky G., *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους*, τ. Γ', ό.π., σελ. 80. Πρβλ τους σχολιασμούς του Dinić M., *Iz srpske istorije srednjeg veka*, Epuilibrium, Beograd 2003, σελ. 43. Με το θέμα επίσης ασχολήθηκε και ο Moor R.I., *The Birth of Popular Heresy*, London, 1975, αλλά και Imamović M., *Historija Bošnjaka*, Centar za bošnjačke studije «Kulturna baština Bošnjaka», Novi Pazar 2007, σελ. 33. Η περίοδος αυτή υπήρξε ιδιαίτερα γόνιμη κατά τον Hašimbegović El. *Prvi pomen krstjana u srednjovekovnoj Bosni*, (Analiza izvora s kraja XII i početka XIII stoljeća), Fenomen «Krstjani», ό.π., σελ. 413 και 419. Μάλιστα ο συγγραφέας θεωρεί ότι η

πληροφορίες που συνεχώς συνέρρεαν στη Ρώμη ήταν καταγιγιστικές και δήλωναν την αφαιμάξη του λατινικού πληθυσμού των επισκοπών αυτών από τους αιρετικούς Βογόμιλους¹⁵. Αυτός άλλωστε ήταν ο λόγος που απεστάλησαν στη Βοσνία Λεγάτοι εκ μέρους της παπικής Κουρίας¹⁶, όπως επίσης και έμπειροι φραγκισκανοί ιεραπόστολοι στις αρχές του 13^{ου} αιώνα προκειμένου να αντιμετωπίσουν τους αξιόμαχους αιρετικούς. Αν και υπάρχουν διαφορετικές αναγνώσεις της σημασίας αυτών των αποστολών¹⁷, εν τούτοις, είναι βέβαιο πως ούτε ακόμα

ονομασία «krstjani - χριστιανοί» προέκυψε κατά την περίοδο αυτή. Τη θέση του τεκμηριώνει σε λατινικές πηγές που αφορούν τη διένεξη ανάμεσα στους πάπες και στους μπάνους οι οποίοι χαρακτηρίζουν τους αιρετικούς ως «patareni-παταρένους» ή «krstjani-χριστιανούς». Να σημειώσουμε, ωστόσο, πως την περίοδο αυτή, με έντονη την αιρεσιολογία, όταν ονομάζουν κάποιον «αιρετικό» ή «παταρένο» εννοούν εκείνους που δεν ακολουθούν τη ρωμαιοκαθολική πίστη συμπεριλαμβάνοντας και τους πιστούς της Ανατολικής Εκκλησίας. Άρα, συχνά πίσω από τους «αιρετικούς» αυτού του τύπου υπονοούν τους ορθοδόξους και όχι απαραίτητα μία ξεχωριστή αίρεση που αναπτύχθηκε από μόνη της στη θρησκευτική ζωή της Βοσνίας.

¹⁵ Η εντολή ήταν σαφής εκ μέρους της παπικής εκκλησίας: ή θα εξέλθουν από τη χώρα ή θα επιστρέψουν στον Καθολικισμό. Džaja S., «Katoličanstvo u Bosni», C.C.R., 30 (1992), σελ. 165. Πρβλ. επίσης τις πληροφορίες που δίδει ο Tadija Smičiklas, *Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, III, Zagreb 1905, σελ. 24. Με το θέμα ασχολήθηκε επισταμένα βασισμένος σε πλούσιο αρχαιακό υλικό δυτικών πηγών ο φραγκισκανός μοναχός και ιστορικός Mandić D., *Bogomilska crkva bosanskih krstjana*, Croatian Historical Institute, Chicago 1962, τα πορίσματα της οποίας αμφισβήτησε με τη μελέτη του ο Šidak J., *Problem heretičke «crkve bosanske»*, ό.π., 140-147.

¹⁶ Βλ. Šanjek F., *Kršćanstvo na Hrvatskom Prostoru*, ό.π., σελ. 187, Čošković P., *Crkva Bosanska*, ό.π., σελ. 76 κ.εξ., και Ćirković S., *Istorika Bosne*, ό.π., 58-61.

¹⁷ Βλ. Ćapin Đ., «Mit o bogumilima», *Pogledi*, αρ. 179, Kragujevac 1995, 24-26. Οι κινήσεις αυτές της δυτικής εκκλησίας ερμηνεύονται από τον Ćapin

και οι στρατιωτικές επιχειρήσεις των Ούγγρων¹⁸ που επιστρατεύτηκαν για το σκοπό αυτό απέβησαν καρποφόρες. Η σταδιακή απομάκρυνση και τελικά αποχώρηση της ρωμαιοκαθολικής εκκλησίας από τη γεωγραφική Βοσνία, λόγω της έντονης παρουσίας των αιρετικών, δημιούργησε ένα κενό που ήρθε να καλύψει η «Βοσνιακή εκκλησία», η οποία εξελίχθηκε από μία αιρετική δυαλιστική κίνηση, σε μία διαρθρωμένη με οργανωτικές δομές αιρετική εκκλησία, που ταλάνισε την κεντρική Ευρώπη και τα Βαλκάνια για αρκετούς αιώνες¹⁹. Η Βοσνιακή εκκλησία κατάφερε να δημιουργήσει μία διδασκαλία εθνοφυλετικού χαρακτήρα. Οι δύο θεσμικοί παράγοντες, εκκλησία και φυλή, αλληλοπεριχωρούμενοι και αλληλοκαλυπτόμενοι κατάφεραν αμφίδρομα να δημιουργήσουν έναν ιδιόμορφο και υποτυπώδη φορέα κρατικής εξουσίας²⁰. Οι μουσουλμάνοι θεολόγοι δίδουν τη δική τους ερμηνεία στο φαινόμενο αυτό. Έτσι θεωρήθηκε πως η πολυκύμαντη θρησκευτικότητα που διαμόρφωσε μέσα από τις κοινωνικές συνιστώσες ο τοπικός πληθυσμός, λειτούργησε ως το «προζύμι» της θρησκευτικής

ως μέρος της διπλωματικής εκστρατείας που δεν επηρέαζε τελικά τη θρησκευτική ζωή της χώρας στο εσωτερικό.

¹⁸ Να σημειωθεί πως συχνά προσχηματικά η ουγγρική βασιλεία επικαλούνταν την ασφάλεια των νοτίων συνόρων της από την τουρκική απειλή και εφορούσε στο εσωτερικό της Βοσνίας καταλαμβάνοντας σημαντικά της εδάφη, κατορθώνοντας να θεωρείται ως «φυσικός της ηγεμόνας», όπως στην περίπτωση του βασιλιά Σιγκιμούνδου έναντι του Βόσνιου βασιλιά Dabiša Βλ. Dinić Μ. *Iz Istorije*, ό.π., σελ. 52. Πρβλ. επίσης για τη σχέση ανάμεσα στη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία και την Bosanska crkva την άποψη της βοσνιομουσουλμανικής πλευράς Bojić Μ., *Historija Bosne i Bošnjaka*, TKD Šahinpašić, Sarajevo 2001, 25-30.

¹⁹ Ενδιαφέρουσα από κάθε άποψη είναι η μελέτη του Dragojlović D., *Kristijani i jetetička crkva bosanska*, Beograd 1987, στην οποία παρουσιάζεται η εκκλησία αυτή ως μία χριστιανική σέκτα.

²⁰ Πρβλ. τα ενδιαφέροντα αλλά και καυστικά σχόλια του καθηγητή Imamović Μ., *Historija Bošnjaka*, ό.π., 44-45.

μετάλλαξης από τη Βοσνιακή εκκλησία στο Ισλάμ και στη μουσουλμανική θρησκευτική σκέψη. Έτσι εξηγείται και «η ευεργετική παρουσία» του Ισλάμ στον βαλκανικό χώρο μετά το 14^ο αιώνα και η οριστικά διαμορφωμένη πια εθνολογική φόρμα των μουσουλμάνων Βοσνιακών. Κεντρική ερμηνευτική θέση αποτελεί η αντίληψη της πλειονότητας των μουσουλμάνων ιστορικών, σύμφωνα με την οποία το κοινωνικο-θρησκευτικό υπόβαθρο που σφυρηλατήθηκε από τους Βογομίλους, ήταν κατάλληλο και, εν τέλει, ώριμο να μεταστρέψει μαζικά τους πιστούς της αίρεσης αυτής στο Ισλάμ²¹. Ο Franjo Rački (1828-1894) ισχυρίστηκε πως οι παταρένοι «αντάλλαξαν» την πίστη τους με τους βόσνιους μουσουλμάνους²² δίνοντας έτσι λαβή στους σύγχρονους βοσνιομουσουλμάνους ιστορικούς να δημιουργήσουν δεσμούς πνευματικής συγγένειας. Η Βοσνιακή εκκλησία, δηλαδή, λειτούργησε ως η διελκυστίδα ανάμεσα στους πρωτόλειους «αιρετικούς» και τους μεταγενέστερους

²¹ Πρβλ. Bojić M., *Historija Bosne*, ό.π., 54-55. Είναι ενδεικτικό πως η «φτωχή» - για τη βοσνιομουσουλμανική βιβλιογραφία - εργογραφία των Κροατών και των Σέρβων γύρω από τα θέματα αυτά (Βογομίλοι, Βοσνιακή εκκλησία, παταρένοι) δηλώνει αφ' ενός την αμηχανία τους να περιγράψουν τα φαινόμενα εξ αντικειμένου και αφ' ετέρου, αποκαλύπτει τη «μυθολογία και εθνικιστική ιδεολογία» που είχε επί σειρά αιώνων καλλιεργηθεί εκ μέρους της επιστημονικής τους κοινότητας. «Απτή απόδειξη» ο πολεμικός χαρακτήρας των Σέρβων και Κροατών ενάντια στη δράση των αιρετικών. Πρβλ. τα σχόλια του καθηγητή Imamović M., *Historija Bošnjaka*, ό.π., σελ. 84.

²² «Αφού θα ανταλλάξουμε τους Παταρένους με τους σημερινούς μουσουλμάνους της Βοσνίας, θα αποκαταστήσουμε την παλαιά εικόνα των θρησκευτικών σχέσεων στη Βοσνία και στη βάση της ισότητας θα διαγράψουμε τα μελανά της σημάδια», Rački F., *Bogomili i parareni*, ό.π., σελ. 482. Χρήσιμες πληροφορίες θα βρει ο αναγνώστης στη μελέτη της Miljković E., «Muslimanstvo i bogomilstvo u istoriografiji», *Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena*, *Zbornik radova*, βιβλ. 12, S.A.N.U., Beograd 1995, 285-295.

σύγχρονους μουσουλμάνους Βοσνιακούς²³. Συγχρόνως δε, το αντιδραστικό αυτό κίνημα θεωρήθηκε ότι εκφράζει το γνήσιο και ελεύθερο πνεύμα του σλάβου κατοίκου της Βοσνίας, που ασπαζόμενο το Ισλάμ - μέσα στην πάροδο των αιώνων-, διατήρησε όλα εκείνα τα αρχέγονα στοιχεία που αναγέννησαν τη βοσνιακή ψυχή στη μετανεωτερική εποχή του 20^{ου} αιώνα και συνέθεσαν την ιδιοπροσωπία της ταυτότητας των Βοσνιακών. Οι αιρετικοί παταρένοι-βογόμλοι, κρίθηκε ότι είχαν βαθύ λαϊκό έρεισμα²⁴ και εξέφραζαν την ελλείπουσα θρησκευτικότητα, την οποία εντόπισαν στο επερχόμενο Ισλάμ το οποίο και

²³ Είναι εμφανές στη σκέψη των βοσνιομουσουλμάνων ιστορικών, όψιμα καταγεγραμμένο, ότι η πολιτική τάξη των γηγενών ευγενών (autohtona bosanska vlastela) της μεσαιωνικής Βοσνίας αποτέλεσε τη βάση του εθνολογικού υλικού που μετεξελίχθηκε στο νεωτερικό εθνωνύμιο των Βοσνιακών (Bošnjaci). Θρησκευτικό δε υπόστρωμα και λειτουργικός ενδιαμέσος για την εισπήδησή τους στο Ισλάμ αποτέλεσε η Bosanska crkva. Λειτουργεί, δηλαδή, ως η αναγκαία ιστορική συνθήκη για την εθνογενετική τους μετάλλαξη. Βλ. Imamović M., *Historija Bošnjaka*, ό.π., σελ. 9· επίσης Kržišnik - Bukić V., *Bosanski identitet Između prošlosti i budućnosti*, Bosanska knjiga, Sarajevo 1997, 18-19.

²⁴ Αντιμετωπίζονται οι αιρετικοί από τους ιστορικούς της μουσουλμανικής πλευράς με ιδιαίτερη συμπάθεια, προβάλλοντας το αυθεντικό αγωνιστικό τους φρόνημα. Συχνά ηρωοποιείται η στάση απόρριψης των εξωτερικών «δυναστών» (πολιτικών ή θρησκευτικών) και πάντοτε προβάλλεται η ενότητα και η συλλογικότητα του λαού που παρέμεναν ακέραιες παρά τις αντίξοες συνθήκες. Κάθε αντιμετώπιση ή δίωξή τους συνιστά ένδειξη της διαφορετικότητας του λαού αυτού που αντιστέκεται στις χριστιανικές δυτικές ιεραποστολικές - πολλές φορές ομολογουμένως βίαιες - μεθοδεύσεις. Γράφει ο Salihagić S., «Οι βογόμλοι...βρήκαν στην ισλαμική θρησκεία τόσο κοινά χαρακτηριστικά ώστε μπόρεσαν να μεταφέρουν σε αυτήν το μεγαλύτερο μέρος των θρησκευτικών τους αντιλήψεων», στο Salihagić S., «Mi bos. her. Muslimani u krilu jugoslovenske zajednice. Kratak politički pregled na našu prošlost od najstarijih vremena do danas», Banja Luka, 1940, σελ. 13· βλ. και Bojić M., *Historija Bosne*, ό.π., 30-33, 45-54.

εγκολπώθηκαν. Τη μεταστροφή αυτή τη συνέδεσαν μουσουλμάνοι ιστορικοί με τα προνόμια που συνόδευαν κάθε μεταστροφή στο Ισλάμ. Ο ισλαμολόγος Alexandre Poponić (1931-2014), μετά από πολυετείς έρευνες γύρω από το θέμα αυτό, διαπίστωσε ότι η παρουσία γενιτσάρων - οι οποίοι στην πλειονότητά τους ήταν μπεκτασίδες (Bektachis) - ώθησε στην ταχύτερη αφομοίωση στο Ισλάμ μεγάλων πληθυσμιακών μαζών της περιοχής²⁵. Ο μουσουλμάνος ιστορικός Mehmed Handžić, υιοθετώντας τον παραπάνω ισχυρισμό αγκαλιάζει απρόσκοπτα τους Βογόμιλους και τους εντάσσει ανεπιφύλαχτα στους πιστούς του Ισλάμ: «...οι βογόμιλοι αναμιγνυόμενοι με μουσουλμανικούς πληθυσμούς αποδέχτηκαν το Ισλάμ εξαιτίας πολλών θέσεων στις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις οι οποίες ήταν παρόμοιες με την ισλαμική πίστη...έτσι οικειοθελώς εγκατέλειπαν την παλαιά βογομιλική τους πίστη ασπαζόμενοι το εξαίσιο Ισλάμ και δικαιολογώντας την απόφασή τους»²⁶. Εν τούτοις, δημιουργείται ιστορικά ένα μεθοδολογικό ρήγμα ανάμεσα στους Βογόμιλους που «μετεξελίχθηκαν εθνοθρησκευτικά» σε Βοσνιακούς και σε εκείνους τους Βογόμιλους ή σε μέλη της Βοσνιακής εκκλησίας, επίσης Σλάβους, οι οποίοι δεν βρήκαν την «ιστορική και εθνική» τους ολοκλήρωση στην εθνοθεωρία της βοσνιομουσουλμανικής ιδεοληψίας. Τέτοιοι είναι οι Σερβοβόσνιοι και οι Κροατοβόσνιοι αμφότεροι ακολούθησαν διαφορετική ιστορική και θρησκευτική

²⁵ Poponić A., «Μερικές σκέψεις σχετικά με το ζήτημα της οθωμανικής κληρονομιάς στην πολιτική και ταυτοτική ανασυγκρότηση των σημερινών βαλκανικών κοινωνιών», στο Ανασυνθέσεις και νέες δυναμικές στις Βαλκανικές Κοινωνίες μετά το 1990, (επιμ. Αικ. Μάρκου), Αθήνα 1990, 25-41.

²⁶ Handžić M., Islamizacija Bosne i Hercegovine i porijeklo bosansko-hercegovaških muslimana, Sarajevo 1940, σελ. 16.

πορεία²⁷. Η αποκλειστικότητα και μονομέρεια του ιστορικού φαινομένου της εκκλησίας αυτής στη βοσνιομουσουλμανική ερμηνευτική κρίνουμε ότι απάδει της επιστημονικής δεοντολογίας και δημιουργεί περισσότερα προβλήματα συγκριτικά με αυτά που επιχειρεί να επιλύσει.

Με τη θέση των μουσουλμάνων ιστορικών διαφώνησε πλήρως ο ιστορικός Vaso Glušac (1879-1954) ο οποίος διατύπωσε την άποψη πως ήταν αδύνατη η σχεδόν ολοκληρωτική μεταστροφή μιας τοπικής χριστιανικής εκκλησίας στο Ισλάμ, στη βάση μάλιστα της θεσμικής της υπόστασης²⁸. Τα επιχειρήματα του Glušac επικεντρώνονται σε τρία κυρίως σημεία. Πρώτον, η Βοσνιακή εκκλησία – η οποία δεν ήταν αιρετική – ήταν κυρίαρχη στην επικράτεια της χώρας και αποδεκτή από τους κατοίκους της και τους άρχοντές της· δεύτερον, οι μαρτυρίες των χριστιανών αυτών «αιρετικών» και μετά την είσοδο των Οσμανληδών είναι δηλωτικές της ιστορικής και εκκλησιαστικής χριστιανικής συνέχειας του θεσμού της εκκλησίας του Σερβικού Πατριαρχείου, και τέλος, ήταν φυσικό να υποχωρήσει και να ατονήσει η παρουσία της ακολουθώντας την πολιτειακή κατάπτωση του μεσαιωνικού Βοσνιακού βασιλείου της λεγόμενης «*Bosanska Kraljevina* – [Βοσνιακό Βασίλειο]».

Είναι χαρακτηριστικό ότι η εθνοθρησκευτική αυτή αίρεση παρουσιάζεται σήμερα από σημαντική μερίδα μουσουλμάνων ιστορικών και ως πρόδρομη θρησκευτική έκφραση και βασικό συστατικό στοιχείο του μεσαιωνικού

²⁷ Διάδοχοι μιας τέτοιας επιλογής θεωρούνται οι Σερβοβόσνιοι και Κροατοβόσνιοι, οι οποίοι δεν αποδέχτηκαν την ισλαμοποίηση ως θρησκευτική επιλογή και κατά συνέπεια την εθνοφυλετική πορεία των ομόφυλών τους - αργότερα Βοσνιομουσουλμάνων - και ενέμειναν «στην πίστη των χριστιανών πατέρων τους».

²⁸ Glušac V., *Istina o bogomilima*, ό.π., 175-176.

βοσνιακού κράτους ²⁹ . Θεωρήθηκε λοιπόν ότι οι πρωταγωνιστές των αιρετικών - με τον επαναστατικό τους χαρακτήρα - συμβολοποίησαν όχι μόνο τη θρησκευτική ελευθερία, αλλά και την πολιτική αυτοδιάθεση διαχρονικά από το 12^ο έως το 20^ο αιώνα. Οι προσπάθειες εκ μέρους της Δυτικής εκκλησίας αλλά και των Σέρβων ηγεμόνων να τιθασεύσουν την αίρεση αυτή αποκτά σήμερα για τους βοσνιομουσουλμάνους ιστορικούς εθνικά χαρακτηριστικά και ερμηνεύεται ως πράξη «ενάντια στην αυτοδιάθεση και αυθυπαρξία τους»³⁰. Πιο συγκεκριμένα, η θεσμοθέτηση της εκκλησίας αυτής, ως φορέα ισότιμου της μεσαιωνικής βασιλείας και του γένους, έδρασε σημασιολογικά στη διαμόρφωση της πολιτικής συνείδησης των κατοίκων της. Έθεσε δηλαδή ως διακύβευμα τη διατήρηση της εθνοφυλετικής ιδιαιτερότητας και ενήργησε προστατευτικά για αυτήν. Απότοκο των διεργασιών αυτών είναι το εγχείρημα σύγχρονων ερευνητών να ερμηνεύσουν την παρουσία της ως απαρχή της εθνοτικής τους καταγωγής, ως εγγυητή του διαμορφούμενου από τα κοινωνικά στρώματα

²⁹ Βλ. Imamović M., *Historija Bošnjaka*, ό.π., 32-33. Ο εν λόγω ιστορικός θεωρεί τους παταρένους-βογόμιλους ως ομοιοπαθείς με τους μουσουλμάνους, κάνοντας τον εξής ιστορικό συνειρισμό: όπως οι πρώτοι κυνηγήθηκαν για τις θρησκευτικές τους απόψεις έτσι και οι μουσουλμάνοι υπέστησαν αιώνες μετά τις ίδιες διώξεις από τα ίδια θρησκευτικά κέντρα.

³⁰ Imamović M., *Historija Bošnjaka*, ό.π., σελ. 33. Θα λέγαμε ότι η αντίληψη των ιστορικών της πλευράς αυτής συνοψίζεται στην περιγραφή ενός όπως ονομάστηκε χαρακτηριστικά: «βαλκανοσλαβικού προτεσταντισμού - balkansko-slavenski protestantizam», όπως παρόμοια και στη ρεβανιστική στάση που ο καθηγητής Mustafa Imamović διατύπωσε: «Η αίρεση στη Βοσνία, χωρίς αμφιβολία, υπήρξε το μέσον της κρατικής πολιτικής αλλά συγχρόνως δεν μπορώ να αρνηθώ ότι υπήρξε και η πνευματική διάστασή της και ο αποφαστιστικός παράγοντας επιρροής στην πνευματική ζωή του κάθε βοσνίου κατοίκου», Imamović M., *Historija Bošnjaka*, ό.π., σελ. 35.

εθνοτικού *status quo*³¹. Αποδεικτική θέση συνιστά το τεκμήριο της άμυνας που προέβαλε η εκκλησία αυτή στις επιθέσεις του αυстро-ουγγρικού επεκτατισμού, αλλά και της παπικής ηγεμονικής βουλμίας³². Το γεγονός αυτό προβλήθηκε ως γενεσιουργό αίτιο της βοσνιακής ταυτότητας από την πλειονότητα των σύγχρονων βοσνιομουσουλμάνων ιστορικών³³.

Παράλληλα, κρίνουν ότι υπήρξε πολιτική ομοιότητα στους Βογόμιλους και στους νεοφερμένους από την Ανατολή αξιωματούχους εκφραστές του πολιτικού Ισλάμ που εγκαταστάθηκαν στις ακριτικές επαρχίες της αυτοκρατορίας. Εντοπίζουν, επίσης, ομοιότητες ανάμεσα στο Κοράνιο και στην αιρετική διδασκαλία, οι οποίες τους οδήγησαν με ευπιστία στο Ισλάμ³⁴. Δεύτερον, θεωρούν ότι η

³¹ Είναι σημαντικό να επισημάνουμε τη διασύνδεση του περιεχομένου της αιρετικής αυτής διδασκαλίας κατ' αποκλειστικότητα, από πληθυσμούς αυτόχθονων κατοίκων.

³² Πιθανόν το γεγονός αυτό να ενισχύει την άποψη του καθηγητή Robert Donia (Michigan) ότι η μεσαιωνική Βοσνία ολοένα και περισσότερο εισχωρούσε στη δυτική σφαίρα επιρροής. Βλ. Donia R., «Vještački nalaz», Č.S.P. ετ. 36, αρ.1, 2004, σελ. 79.

³³ Στο σύνολό τους οι βοσνιομουσουλμάνοι ιστορικοί ομιλούν με κολακευτικά σχόλια για τις θρησκευτικές αυτές αναταραχές: Imamović M., Filipović., Mahmućević και άλλοι. Αξίζει να ερευνηθεί πάντως πώς οικοδομήθηκε η αντίληψη των θιασωτών της άποψης που φέρει μία χριστιανική αίρεση (Βοσνιακή εκκλησία) να συμβάλλει στην εθνογένεση ενός λαού του οποίου κύριο χαρακτηριστικό είναι η ισλαμική του θρησκευτικότητα(!).

³⁴ Βλ. τη μονογραφία του Brandt M., *Ujecađi patristike u ranom bogomilstvu i islam*, Zagreb 1962, στην οποία γίνεται μία δογματική προσέγγιση του βογομιλισμού με το Ισλάμ, αναλύονται μύθοι και δοξασίες για το κοσμολογικό είδωλο της δημιουργίας του σύμπαντος, το ρόλο των πνευματικών δυνάμεων, των αγγέλων κ.ο.κ. Επίσης, τη δεύτερη αυτή ανάγνωση, όπου προσεγγίζονται συγκριτικά οι βογόμιλοι, υπονοούν πιθανότατα και οι Aleksandar Solovjev και ο Vaso Glušac.,

κοινωνική αποδοχή και απήχηση που είχε η εκκλησία αυτή με όλες τις αιρετικές της προεκτάσεις δημιούργησε τις προϋποθέσεις χαλαρών σχέσεων με τη χριστιανική μήτρα της Ανατολικής ή Δυτικής εκκλησίας. Τούτο είχε ως αποτέλεσμα μεγάλο μέρος του πληθυσμού να αποσυνδεθεί από το βασικό κορμό της χριστιανικής διδασκαλίας, και εν συνεχεία, λόγω της καταλυτικής παρουσίας του Ισλάμ να μεταστραφεί, μάλιστα «οικειοθελώς», προς τη «νέα» θρησκεία. Οι πληθυσμοί αυτοί παρουσιάζονται ως «αγανακτισμένοι» από τη διαρκή πίεση που ασκούν οι ρωμαιοκαθολικοί μισσιονάριοι και οι ορθόδοξοι ιεραπόστολοι, με αποτέλεσμα να βρίσκουν διέξοδο στο Ισλάμ³⁵.

Παράλληλα, ένα ακόμα στοιχείο προβάλλεται επισταμένα από τους μουσουλμάνους της Βοσνίας στην αφηγηματική κατοχύρωση της εθνοθρησκευτικής τους ταυτότητας. Η κοινωνική δυναμική της αιρετικής αυτής κίνησης εκλαμβάνεται ως η βάση του θρησκευτικο-ιστορικού υπόβαθρου που συσπείρωσε τις ευρείες μάζες της πρώιμης μεσαιωνικής Βοσνίας, τις οδήγησε στην αποδοχή του Ισλάμ και, εν πολλοίς, αποτέλεσε την πνευματική κολυμβήθρα από όπου προέκυψε η εθνογένεση των Βοσνιάκων³⁶.

«Istina o bogumilima», I.Č. S.A.N.U., ετ. I, 1-2, (1948), Beograd 1949, σελ. 272, όπου υπάρχει η έκφραση «η διττή ηθική των βογομίλων». Κατά την άποψή μας ωστόσο θα μπορούσε η παραπάνω θέση να εκφράζει απλώς το «ασταθές και ασαφές» της διδασκαλίας των βογομίλων και τίποτα περισσότερο.

³⁵ Imamović M., *Historija Bošnjaka*, ό.π., σελ. 138 και Hadžijahić M., *Porijeklo Bosanskih Muslimana*, Bosna-Muslimanska Biblioteka, Sarajevo 1990, σελ. 107.

³⁶ Το φαινόμενο που περιγράφουμε δεν είναι μοναδικό στα Βαλκάνια. Ιστορικό παράλληλο θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και αυτό της Βουλγαρίας, όπου και εκεί ιστορικοί εντόπισαν την υιοθέτηση του

Ερμηνεύοντας το συλλογισμό αυτό μπορούμε να πούμε πως το θρησκευτικό και κοινωνικό αυτό υπόβαθρο ενδύεται, εσκεμμένα φυλετικό περιεχόμενο. Επιχειρείται η αποκοπή των Βογόμιλων από το χριστιανικό – δυτικό ή ανατολικό – παρελθόν τους με συγκεκριμένη σκοπιμότητα: την αποσύνδεση των σλάβων κατοίκων της Βοσνίας από το χριστιανικό παρελθόν τους. Το γεγονός αυτό, κατά συνέπεια, δίδει την αξίωση στους μουσουλμάνους της Βοσνίας να ισχυριστούν ότι οι μετέπειτα μουσουλμάνοι της Βοσνίας δεν ήταν πρώην Σέρβοι ορθόδοξοι ή Κροάτες ρωμαιοκαθολικοί, αλλά αιρετικοί, απροσδιόριστοι εθνικά αυτόχθονες κάτοικοι χωρίς χριστιανική θρησκευτική ταυτότητα που εγκολπώθηκαν το Ισλάμ ως προσωπική επιλογή. Άρα, δε γεννάται λόγος για θρησκευτική μεταστροφή. Τούτο τους οδηγεί με ευκολία στη διατύπωση της σύγχρονης θέσης ότι δεν είναι απόγονοι, μουσουλμάνοι βέβαια, των Σέρβων ή των Κροατών αλλά του κυρίαρχου μεσαιωνικού στοιχείου των αυτοχθόνων κατοίκων της Βοσνίας.

Από τον παραπάνω ιστορικό προβληματισμό μας καθίσταται σαφές ότι ο *Βογομιλισμός* γεννήθηκε από θρησκευτικά αίτια και εξαντλείται κυρίως στη θρησκευτική του στοχοθεσία. Οι γεννήτορές του απέβλεπαν στη δημιουργία ενός αντιστασιακού χριστιανικού θρησκευτικού κινήματος που, ναι μεν θα αντιδρούσε στην καθεστηκυία ιεραρχία ή παρεκτροπή, αλλά, ανυπερθέτως, θα αναζητούσε

βογομιλισμού ως αντίδραση ενάντια στους βυζαντινούς γαιοκτήμονες. Θα αναφέραμε ενδεικτικά τους Ivanov J., *Livres et légendes bogomiles (Aux sources du Catharisme)*, Paris 1976· επίσης Angelov D., *Bogomilisme en Bulgarie*, Toulouse 1972· αλλά και τη μελέτη του Τσέχου ακαδημαϊκού που ενέχει παρόμοια στοιχεία Loos M., *Dualist Heresy in the Middle Ages*, Springer, Prague 1974.

την επιστροφή στις πρωτοφανέστες αλήθειες της αποστολικής περιόδου³⁷.

Θα λέγαμε, τέλος, ότι η μεθοδευμένη προσπάθεια να σφετερισθεί το όνομα και την «επαναστατικότητα» της δράσης των Βογομίλων, μία μεγάλη τουλάχιστον μερίδα της πολιτικής ελίτ των Βοσνιομουλμάνων σήμερα, δεν ανταποκρίνεται στη μεσαιωνική ιστορική πραγματικότητα. Άλλωστε το φαινόμενο των αιρετικών που έδρασαν από τα βάθη της Ασίας μέχρι τα Πυρηναία όρη και την Ιβηρική χερσόνησο προσέδωσε στην αίρεση καθολικά θρησκευτικά χαρακτηριστικά που αφομοιώθηκαν από τις ποικιλόμορφες εθνοτικές μάζες των οπαδών τους, χωρίς να τους προσάπτουν αμιγώς φυλετικά χαρακτηριστικά και δη ισλαμικά.

About the author

Athanasios Athanasiadis studied Theology at Aristotle University of Thessaloniki and at the University of Belgrade, Faculty of Theology. He received his Ph.D. on Slavic

³⁷ Πρβλ. τις διατυπωμένες με σαφή τρόπο απόψεις των Ostrogosky γύρω από την αντίδραση στην καθεστηκυία εκκλησιαστική τάξη, Ostrogosky G., *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, τ. Β', ό.π., σελ. 145 και Obolensky D., *Βυζαντινή Κοινοπολιτεία, Η Ανατολική Ευρώπη 500-1453*, τ. Α', (μτφ. Γ. Τσεβρεμές), Θεσσαλονίκη 1991, 214-216, όπου και η διασύνδεση της πολιτικής ιδεολογίας του Βυζαντίου με τις αιρέσεις αναφορικά με τη κυρίαρχη ιδέα της «ελέω Θεού μοναρχίας».

Ecclesiastical History from the School of Theology of Aristotle University of Thessaloniki. His primary field of scholarly interest is the Slavic peoples' modern ethno-religious history, and especially of those of the former Federal Republic of Yugoslavia. He has published monographs, papers and articles in peer-reviewed journals on the ethnogenesis of the Balkan peoples. He is a high school teacher.

Σέκτες στα Βαλκάνια